

Arany János szókincse, költői szótára

Balázs Géza - 2017. 02. 28.

Az ő esetükben meg lehet számolni, hány szót használtak (írtak le) életükben. Még akkor is marad talány: lehet, hogy ennél többet ismertek, csak azt nem írták le... Persze van egy másik érdeklődési irány is. Az irodalom, az irodalmi nyelv felől. Mekkora a szókészlete az egyik, s mekkora a másik írónak? Vajon milyen jelentésben ismerte-használta az adott író az adott szót? Erre kíváncsi az irodalmáron kívül az irodalmi nyelv kutatója, a stiliszta. Ha arra gondolunk, hogy egy híres mondás szerint „a történelem szavakba merevült múlt”, akkor a történészek, művelődéstörténészek, nyelvtörténészek, néprajzkutatók stb. számára is igen fontos lehet, hogy mikor, ki, milyen értelemben használt egy-egy szót. Ezeknek az izgalmas kérdéseknek a megválaszolására, segítségül több tudományág számára készülnek az írói szótárak.

Definiáljuk: szóelőfordulás, szóalak, szó

Mit jelent egy író, költő életében a szavak száma. Nem mindegy, hogy szóról, szóalokról vagy szóelőfordulásról beszélünk-e. A szóelőfordulás azt jelenti, hogy az illető személy életében hány szót írt le (értelemszerűen egy szót akárhányszor, sokféle alakban). Egy lezárt életmű esetében a szóelőfordulás kiszámítása ma már egyszerű technikai művelet. A szóalak egy szó ragozott-jelezett képzett alakját jelenti. A szótári szó pedig egy konkrét szófajú és jelentésű szó alapalakját. Kevésbé érdekes, hogy egy író életében hány szóelőfordulás (leírt szó) van, hiszen ez részben a szerencsétől függ. Egy 23 évesen meghalt költő valószínűleg

kevesebb szót írhatott le, mint egy 100 évig élt. Viszont nagyon is érdekes, hogy hány szót (szótári szót) ismert, használt, hiszen valójában ez vethető össze másokkal.

Az egyetemi alappélda egy Csokonai-idézeten mutatja be a különbséget:

Ott kevélykedj bíboroddal / Ékesebb bíborja közt! / Ott kevélykedj illatoddal / Kedvesebb illatja közt!

Szóelőfordulás (minden egyes szó): 12

Szóalakok száma: ott, kevélykedj, bíboroddal, ékesebb, bíborja, közt, illatoddal, kedvesebb, illatja – 9 Szó (szótári szó): ott, kevélykedik, bíbor, ékes, közt, illat, kedves – 7.

Mint látható, ebben az egyetlen versszakban a szótári szavaknak csaknem kétszerese a szóelőfordulások száma: 7 : 12.

Írói szótárak, adattárak

A világban már több nagy írói szótár született. Pl. Hriszto Botev-, Goethe-, Ibsen-, Miczkiewicz-, Puskin-, Dante-, Shakespeare-, Aquinói Szent Tamás-szótár. A Goethe-szótár például kb. 90 ezer szót tartalmaz.

Ameddig nem született meg a Petőfi-szótár, fogalmunk sem volt, hogy Petőfi Sándor költői-írói életművében hány szót használt. A négykötetes szótár megszületett (szerk.: J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre, Gáldi László, 1973—1987), s azóta tudjuk, pontosan: 22.719 szót. A Juhász Gyula költészetét feldolgozó szótár (szerk.: Benkő László, 1972) kereken 12.000 szót tartalmaz. Ez persze nem jelenti azt, hogy Juhász Gyula csaknem feleannyi szót ismert – csak annyit, hogy 1373 versében ennyi van. Nem írói szótár, hanem adattár (teljes szójegyzék) a Debrecenben készült Csokonai-szókincstár (Jakab László, Bölcskei András, 1993, 2001),

amelyben például Csokonai 16 színművében előforduló 85 543 szóadat alapján 9812 szótári szót, vagy a Balassi-szótár (Jakab László, Bölcskei András, 2000), amely pedig 4.353 szótári szót sorol fel. Az ilyen fajta szótárakat konkordanciatárnak is nevezik (konkordancia – valamely műben használt szavak összes előfordulását közlő szótár, szójegyzék). Elkészült, és a világhálón elérhető a Mikes Kelemen-szótár. Ez utóbbi talán magyarázatra szorul. Mikeszt a Törökországi levelek-ről tartjuk számon, de tudni kell, hogy sokat fordított franciáról magyarra. A kritikai kiadás 6000 oldalából („csak”) 300-at tesznek ki a híres levelek. A Mikes-szótár jóvoltából kiderül, hogy Mikesnél a szóelőfordulások száma kb. másfél millió, s ezt így értékelik a szerkesztők: „ez a mennyiség háromszor több Petőfi életművéénél és ötször több József Attiláénál. A magyar irodalmi és köznyelv szótárának – közismertebb nevén a Nagyszótárnak – elektronikus szövegtárhelye, amely 1772-től napjainkig tartalmaz szövegeket, jelenleg mindössze tizennyolcszorosa a Mikes-korpusznak” (Kiss 2015). A Mikes-szótár az interneten érhető el (Magyar Elektronikus Könyvtár). A József Attila-szótár készítése „cédulázós” módszerrel már az 1950-es években elkezdődött, csak nemrégiben, a számítógépes technika hatására gyorsult fel, s hírek szerint nemsokára befejezik. (Mártonfi 2014).

Az írói szótárak egyik magyar „ősének” tekinthető – ráadásul Arany Jánoshoz is kapcsolódik – Lehr Albert (1880/1922) középiskolai tanár munkája: Toldi – költői elbeszélés magyarázata. Lehr Albert – a tanítást megkönnyítendő – nyelvi magyarázatokat fűz a Toldihoz. Az I. énekhez kapcsolódót így kezdi:

A kopár szík sarja: szík = szíkföld, szíkes föld, a melynek szíksós tartalma van. V. ö.: 'Ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél' (Elv. Alk.) stb. Kopár nemcsak annyit tesz, hogy

'puszta', 'terméketlen', hanem 'letarolt', 'koppadt', – mint 'itt' is (l. VII. É. 9. 'kopár ősz, tarlós'). *Sarja* = a mi fű rajta terem; minthogy pedig most takarítják az eleje-szénát = *sarjú*, a mi levágott fű töviből hajt. (Lehr 1922: 82-83).

Sajátos írói szótár a Jókai-szótár. Nem teljes írói szótár, mert csak az Unikornis kiadó százkötetes Jókai-kiadásában megjelent köteteknek a mai befogadó számára szokatlan vagy ismeretlen szavait magyarázza. Ám így is 22 715 szót tartalmaz, archaikus, tájnyelvi magyar szavakat és francia, angol, német stb. szavakat (Balázs és szerzőtársak, é. n. (1992)).

Beke József Nagykőrösön Arany János-kultuszban nevelkedett, majd a szegedi egyetemen kitűnő nyelvészek (Mészöly Gedeon, Klemm Imre Antal) iskolájának hatására, tudós középiskolai tanárként, Benkő László ösztönzésére látott hozzá írói szótárainak készítéséhez. Első munkája az 1991-ben megjelent Bánk bán-szótár volt. Ennek szóanyaga: 2882 címszó. (A később említendő Toldi-szótáré, mely a trilógiának csak első részét dolgozza fel, csaknem ugyanennyi: 2873 szó.) Beke József második vállalkozása, a Zrínyi-szótár (2004) 6.882 címszót tartalmaz, harmadik munkájában, a Radnóti-szótárban (2009) 5.153 címszó van.

Beke József dedikálja könyvét (Kép: BG)

Beke József a Bánk bán-szótár bemutatóján. Kép: MK

A középiskolai oktatásban és az egyetemen is azt halljuk: Arany János lehet a legnagyobb szókincsű költő. De mennyi az annyi? A Toldi-szótár bevezetőjében Pásztor Emil (1986: 8) így szabadkozik: „A Petőfi-szótár színvonalán álló teljes Arany-szótárunk (mely Arany János egész költészetének, prózai munkásságának, levelezésének stb. minden szavát feldolgozná és közreadná) alighanem még évtizedekig nem lesz, mert Arany életművének szövegterjedelme legalább ötszöröse a Petőfiének, márpedig köztudomású, hogy a Petőfi-szótáron negyed évszázadig dolgozott egy tudományos munkaközösség.” 1986-tól valóban több, egészen pontosan három évtizedre volt szükség, hogy 2016-ra (legalább a verses művek szóanyagából) elkészüljön ez az Arany-szótár, igaz, egyetlen ember, Beke József nyolcéves önzetlen munkája révén, s kiderült az is, hogy Arany verseinek szókészlete azért nem nagyobb Petőfi teljes szókészleténél, hiszen pontosan 22.423 szót szótározott a kutató, szerkesztő. Ezek szerint a Petőfi : Arany szógyűjtés állása: 22.719 : 22.423 Petőfi javára, de tudni kell, hogy amíg Petőfi esetében a teljes költői-írói életműről van szó, addig

Arany esetében csak a költőiről, ami értelemszerűen kisebb számot jelent.

Beke József

Beke József tanár úr nagykőrösi indíttatással közelített Arany Jánoshoz. Saját maga így vall erről: „Amikor nagykőrösi kisiskolás koromban először kibetűztem Arany János nagyszerű balladájának címét: Tengeri-hántás, bizony valamilyen különleges (hántás?), de mindenképpen a tengeren végzett műveletre gondoltam, eszembe sem jutott, hogy ez arról a tevékenységről szól, amelyen mindig szívesen vettem részt, csak hogy azt kukoricafosztásnak hívtuk. Arany a címbeli kifejezést Nagyszalontáról hozta magával, de Kőrösön írta ezt a művét, ahol a tengeri szónak 'kukorica' jelentését csak ebben a tréfás szólásban ismeri, aki egyáltalán ismeri: tengeri fürdőt vesz, vagyis kukoricát kapál. Hasonló félreértésre adott okot az is, amikor az iskolában a Toldi e sorához értünk: „Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette”. Kedves tanárnőnk – látván, hogy nem értjük – röviden igyekezett helyes útra terelni gondolatainkat: „ez tulajdonképpen nem más, mint mögötte”. Csakhogy ez nekünk, kőrösi gyerököknek éppen úgy igealak volt, mint a versbeli „megette”. És ekkor kaptuk az első szakszerű magyarázatot arról, hogy nemcsak mögött és mögötte van a magyar nyelvben, hanem ugyanilyen jelentésű megett és megette is, meg arról is, hogy a névutó így, a ragos főnévvel is előfordulhat.”

Kevés olyan elkötelezett, szinte kódexmásolói szerzetes magatartású tudós tanárt ismerek, mint Beke József tanár úr. Sziszifuszi munkáját napi penzumként a gimnáziumi oktatás mellett végezte évtizedeken át. Az Arany-szótárt leszámítva ezért soha nem kapott támogatást (az Arany-szótár kutatómunkáját a Nemzeti Kulturális Alap támogatta). Példamutató magatartásáról – amikor még nem lehetett

bizonyos munkája befejezésében – ő maga szerényen így nyilatkozott: „Ha valaki kérdezné, miért vállaltam és vállalok ilyen önkéntes munkát, mint a szótárírás, sokféle feleletem volna. Hármát mondok, az első az, hogy minden alkotó, akivel foglalkoztam, sok gyönyörűséget adott, gondoljuk el, most öt év óta naponta igen jó társaságban vagyok: Arannyal. A második egy Zrínyi-idézet: „Az embernek ez világon semmi dolgában [...] nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatos és gyönyörködéssel fáradoz” (Mátyás-tanulmány). Az eltelt időben volt részem bőven fáradozásban is, gyönyörködésben is. Nem vagyok költő, csak egy nagykőrösi gyökerű Arany-hívő magyartanár, a harmadik feleletet a költőtől veszem kölcsön, aki így írt a Csaba királyfi Előhangjának végén, amikor érezte, hogy talán nem tudja már befejezni:

Mi emel? mi tart fönn? mi sugall? mi biztat?...

Kebelem egy hangja. Követem is aztat.

Egy hang, mely csilingel az égi madárban,

Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban;

Mely a pók fonalát százszor megfonatja,

Noha füstbe százszor menjen áldozatja;

S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:

„Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!”

Arany-szótár

Az Arany János költői nyelvének szótára (rövidítése: AranySz.; Beke 2017) 262.404 szóelőfordulásból 22.423 szótári szót (egyedi szót) tartalmaz, értelmez, magyaráz. Az óriási

szómennyiség csak három kötetben fért el a következő megoszlás szerint: I. kötet 872, II. kötet 964, III. kötet 1180 oldal. A kötetek címlapján Sz. Egyed Emma Arany János emlékplakettje látható, a címlapot Muhi Anna tervezte. Lássunk három szócikket, maradva a korábban már említett példánál, „a kopár szík sarja”:

kopár 13 mn, fn

1. mn 1 'szinte növényzet nélküli, sivár (terület, hely)' Ég a napmelegtől a kopár szík sarja (Toldi I-1); És a sziklavidék, a kopár völgy, édeni kertté / Díszesedék (Az elv. alk. VI-229)

2 (átv) 'szépségétől megfosztott; üres; reménytelen' De kopár, sivatag jövőm láthatára: / Mért fussak felé, ha nem ígér enyhülést! (uo. 10); Puszta a szívem, mint kopár őszi tarló, / Amelyről leszedte a kalászt a sarló (Toldi VII-9) / ~on Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre. / Szomorú egy látvány! ime ott terülnek / Mögöttem s előttem, mindenik kopáron (Mint egy alélt... 2)

1. fn 'sivár, díztelen, kopár hely' Elsohajt a lágyszél, mely a tavaszt hozza, [...] S ime, fűben-fában megmozzan az élet; / Megmozdul az élet, felül, a kopáron (A rodostói temető 0-4); Te mondd, ahogy isten / Adta mondanod, / Bár pusztá kopáron /.../ Vész is ki dalod (Mindvégig 7)

sarj 9 fn

1 'növény fiatal hajtása, sarjadéka'; A négy fűz elárvelt sarjaitán élnek / Ma is, oltalmában fejedelmi személynek (Toldi sz. XII-104/a)

2 (átv) 'utód; leszármazott' Egy dicső ház végső sarja – /.../ Nem lehet, ha birtok már nincs, / Sem szíjjgyártó, sem kovács (Rangos koldús 7); Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő, /

Egy napon és órán hajtá őket egy tő, / Iker magzatai egy édesanyának (Toldi e. II-17)

*3 (átv) 'vmely létrejövő alkotás, mű' Oh Múzsza! [...] te / A versek jóltevő bábája vagy: / Törvényes a sarj, vagy törvénytelen, / Az végre mindegy, csak te légy jelen (Bolond Is. II-2) Vö. törvényes

sarjad 2 i

1 '(növény) kelőben, növekvőben van' Midőn sarjad a fű, és virágzik a fa, / Mindenütt uj erő buzog fel, dagadva [...] Oh! akkor szeretnék vígan énekelni (Hiú sovárgás 3)

*2 (átv) 'vmi életre kel; feléled' ...mily nagy érdem az, / Minő erény, mely e hálátalan / Pályán a késő hála újra sarjadt, / Nem hervatag babérait szedi (Tanári jubileumra 2)

[szik] 3 fn szík

1 'szikót tartalmazó talaj, földterület' Ég a napmelegtől a kopár szík sarja (Toldi I-1); Egyszer a sík közepén neszt hallok: ha! oda nézek: / Hát ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél (Az elv. alk. I-131)

*2 (jelzőként) 'ilyen talajon lévő' Szóváltás, azután perelés lőn: [...] Végre birokra, türökre, marokra, ököltre kerültek, / És miután egymást egy szík szamukába [=pocsolyába] teríték, / Ernyedvén keveset, hűlvén is a hús fürödőben, / Szétváltak (Az elv. alk. I-443)

A szótárhoz készült statisztikából más is kiderül. Például Arany leggyakoribb szavainak a száma. Értelemszerűen a leggyakoribb (leggyakrabban használt) szavaink főleg a névelők, kötőszók, számnevek. Készítettem egy válogatást a statisztikából, ami arra kíván rámutatni, hogy az efféle szóstatistikák nemcsak egy költő stílusára, műveltségére, hanem talán még a világképére is utalhatnak.

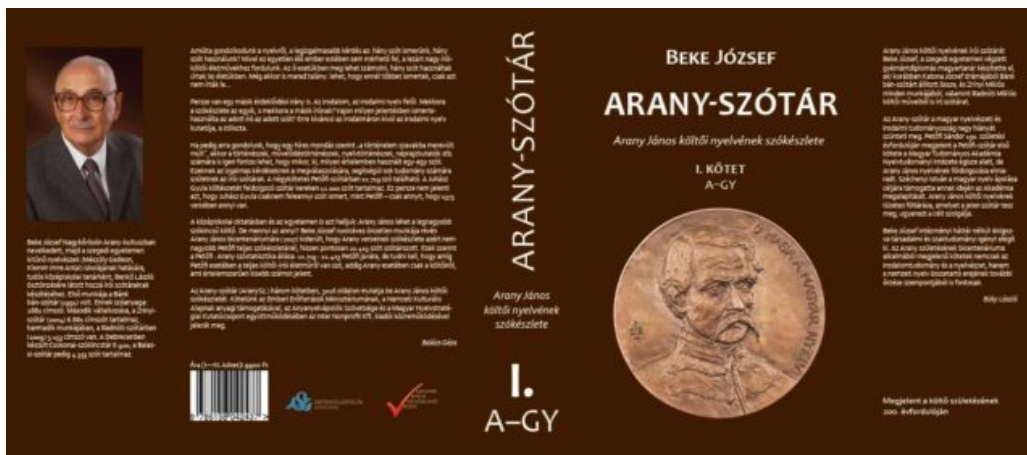
Arany János leggyakoribb szavai (teljesebb szólista található a AranySz.-ban):

1. a, az 21.712
2. nem 4.563
3. nagy 1.390
4. most 892
5. mond 831
6. szó 786
7. szem 759
8. király 748
9. lát 734
10. szép 705
11. ember 565
12. nap 540
13. isten 532
14. szív 498
15. magyar 393
16. halál 278
17. anya 247
18. álom 204
19. gyermek 192
20. szeretet 183 stb.

A világban van Shakespeare-, Dante-szótár, a mi Zrínyi-, Petőfi-, Arany-, Juhász Gyula-, Radnóti-szótárunk, így együtt, hallatlan nagy érték, mely magyar nyelvünk csodálatos gazdagságát, szépségét foglalja magába. Hogy mi magunk hány szót ismerünk, használunk, és mennyi van a nyelvekben, soha nem tudjuk meg. De legalább már böngészhetünk a magyar irodalom legjobbjainak írói szótáraiban!

Nagy öröm számunkra, hogy a magyar kormány támogatásával az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának kiadásában, a gyomai Kner Nyomda csodálatos kivitelezésében 2017-ben,

Arany János születésének kétszázadik évfordulójára megjelenhet az Arany-szótár, és odakerülhet a könyvtárak és Arany János kedvelőinek a polcaira. A magyar nyelv és irodalom páratlan diadala ez!

Irodalom

Balázs Géza, P. Eőry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda (készítette) é. n. (1992) Jókai-szótár. A-K, L-Z. Unikornis, Budapest.

Beke József, 2017. Arany János költői nyelvének szótára. I—III. kötet, 869 + 964 + 1177 oldal. Szerk. és előszó: Balázs Géza. Anyanyelv-apolók Szövetsége, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Inter Kft., Budapest.

Lehr Albert (magyarázta), 1922. Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. 14. kiadás. Franklin-Társulat, Budapest.

Mártonfi Attila, 2014. Számítógép és írói szótár – különös tekintettel a készülő József Attila-szótárra. Magyar Nyelv 110. 2014: 30–46. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/14-1/martonfi14-1.pdf>

Kiss Margit, 2015. Netes Mikes. Másfél millió törökországi szó. Élet és Tudomány, 2015. 02. 06. http://www.eletestudomany.hu/netes_mikes

Mikes-szótár: <http://mikesszotar.iti.mta.hu/>

Pásztor Emil, 1986. Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete. Tankönyvkiadó, Budapest.

Megjegyzés: Az összefoglalás eredetileg a Honismeret című folyóirat 2017/2. Arany emlékszámába készült. Az Arany-szótárt az Anyanyelvápolók Szövetsége a nagyobb könyvtárak és egyetemi magyar tanszékek számára ingyenesen biztosítja. A szerk.

3 Replies to "Arany János szókincse, költői szótára"

Bősze Károly, 8 év ago

Ezek szerint kiderült, hogy mégsem AJ a legnagyobb szókincsű költő?

B. Vékás E., 8 év ago

Micsoda öröm: tudjuk Arany János szókészletének mennyiségét, és látjuk a mai elszürkülő, csonkuló magyar szókészletet.

Somogyi Anikó, 5 év ago

Magyartanár vagyok. Ha szeretném valakinek a szókincsét megmérni, hogyan kezdjek hozzá. Az illető meteorológus, rendelkezésemre bocsátja a szakdolgozatát. Annak alapján tudnám mérni? Tudnának-e segíteni a lépésekben. Nagyon megköszönném! Tisztelettel: Somogyi Anikó

Your Email address will not be published.

- Save my name, email, and website in this browser for the next time I comment.

This site uses Akismet to reduce spam. [Learn how your comment data is processed.](#)

© 2025 e-nyelvmagazin.hu. All rights reserved.